

Publius Ovidius Naso v cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržice

Markéta Melounová

Abstract:

Publius Ovidius Naso in the Travelogue by Christopher Harant of Polžice and Bezdržice

The elaborated travelogue of Christopher Harant of Polžice and Bezdržice and at Pecka etc. (printed in 1608) presents an outstanding material for intertextual analysis. The author leaves no doubt as to the real aim of his travelogue, which was not only to inform the Czech readers about his adventurous journey to the East (undertaken in the extremely dangerous times of the Turkish war), but also to enlighten them in the factual and moral terms. The work, a nice example of a Renaissance travelogue, contains a remarkable number of quotations from authorities of a very wide timeframe and thematic range, from Antiquity to the beginning of the 17th century, from Homer to the most recent literature. The corpus of the authorities quoted by Harant includes also Roman poetry. The paper deals with the reception of the personality and the work of Publius Ovidius Naso in the travelogue, also in comparison to other Roman poets. In the travelogue, Ovid is present only as a quotation authority, not a historical personality (in contrast with other ancient authors, e. g. M. Tullius Cicero, Saint Jerome). Harant knows a couple of Ovid's works, he even quotes the "controversial" *Ars amatoria* (and in a quite striking context). Ovidian allusions can be found in the dedicatory poems, which were appended to the travelogue, as well. The paper analyzes Harant's quotations from Ovid with regard to their form and content, and also discusses the question how likely it is that Harant actually worked with Ovid's works and did not take the information from other sources.

key words: Christopher Harant of Polžice and Bezdržice; Old Bohemian Travelogue; Publius Ovidius Naso; Quotations

klíčová slova: Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic; staročeský cestopis; Publius Ovidius Naso; citace

Nejvýraznější charakteristikou dvoudílného cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic etc. (1564–1621) je jeho silný didaktický (výchovný) aspekt. Poznat na vlastní oči „některá přední místa a země, v nichž předešle nejsvětější, nejmoudřejší a nejslavnější za Starého i Nového zákona byli, kdež nejstarožitnější národové bydleli, z nichž nám všech dobrých řádův a ctnostného obcování pravidlo pošlo, a což nejhlavnější jest, v nichž Pán Bůh všemohoucí největší skutky a zázraky tehdejších časův konal, v nichž Kristus Pán, Syn Boží a Spasitel náš jediný, osobně pro naše spasení putoval a pracoval, a sumou země, kteréž rájem zemským někdy byly“, bylo očividně pouze jednou z motivací cesty. Harant se ji rozhodl podstoupit i v nebezpečném čase probíhající války mezi habsburskou říší a Turky, „chtěje sobě i jiným mou příčinou prospěti“.¹

Také cestopis nemá být v žádném případě jen vypsáním vlastních zážitků z cesty doplněným stručným popisem navštívených zemí (za což Harant kritizuje svého předchůdce Martina Kabátníka z Litomyšle, jehož spis nedostal Harantovým vědeckým nárokům).² Ba naopak, Harantovo dílo bylo napsáno s tím, že musí svému čtenáři přinést řádný užitek. Kryštof Harant si byl dobře vědom tíživé skutečnosti, že jeho „traktát“ (s. 24/I) bude dalším příspěvkem do již tak rozsáhlé sbírky cestopisných děl o svatých místech, a jak sám podotýká, k rozhodnutí jej přece jen sepsat dospěl po naléhání přátel až za několik let po vykonání cesty (cestopis byl vydán r. 1608).³ Užitek, který měl právě jeho spis čtenáři přinést, měl spočívat v poučení, a to věcném – přináší aktuální a podrobné informace o navštívených zemích – i mravním⁴ – čtení o zkáze, kterou kdysi kvetoucím místům přineslo panství tureckého „zhoubce“, má čtenáře pohnout k tomu, aby se chovali

¹ HARANT (BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ) 2017, s. 23/I. Cestu do Svaté země a na Sinajský poloostrov podnikl v letech 1598–1599, z Čech ho doprovázel Heřman Černín z Chudenic.

² Kabátník († 1503) popsal navštívená místa „velmi jalově a nepodstatně“, nezaznamenával „nic jiného nežli své příběhy“, Oldřich Prefát z Vlkanova (1523–1565) zase podnikl jen polovinu Harantovy cesty (HARANT [BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ] 2017, s. 25–26/I).

³ Přátelé jej také přesvědčili, aby cestopis sepsal v češtině namísto němčiny (HARANT [BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ] 2017, s. 24–25/I).

⁴ „Obojího toho společně tak šetřím, totiž aby můj bližní spolu se mnou v historiích a příbězích mně stalých tím více se cvičil a příkladnějším učiněn byl.“ (HARANT [BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ] 2017, s. 8/II)

jako správní křesťané, a tím odvrátili stejný osud od českých zemí.⁵ Dlužno ovšem podotknout, že do sepisování druhého dílu se Kryštofu Harantovi pro dvorské povinnosti a jiné činnosti a poté, co „poznáv, mimo počatý umysl můj, první díl příliš prodloužený a pracný býti“ (s. 9/II), asi příliš nechtělo, na naléhání přátel jej však nakonec sepsal v ještě širším rozsahu, než zamýšlel, když zařadil navíc podrobný referát o vzdálených východních zemích, které sám nenavštívil („Diskurs o Indiích Orientálských“, kap. XVI/II). I druhý díl tak zřejmě vznikl proto, že Harantovi ležely na srdci zejména poučení a výchova jeho čtenářů.⁶

Ovidiovské odkazy

Cestopis obsahuje velké množství odkazů na autority z různých časových horizontů, od starověku až po přelom 16. a 17. století, na díla žánrově i tematicky různorodá, jak se může čtenář přesvědčit z rozsáhlého soupisu, který sám autor zařadil na konec druhého dílu cestopisu⁷ (a to v něm ještě některé položky zmiňované v cestopisu chybí).

Z Ovidiových děl odkazuje Harant na *Proměny* (*Metamorphoseon libri*), *Kalendář* (*Fasti*) a *Umění milovat* (*Ars amatoria* / *De arte amandi*).

⁵ „Naposledy uznal sem toho potřebu i užitek nemalý býti, kdyžto majíc ouhlavního a ukrutného toho vraha, nepřítel Turka, přede dveřmi vlasti naší milé a tuto čísti budeme o jeho násilném panování nad těmi krajinami, kteréž někdy mlékem a strdím oplývaly, již pak nanejvýš zpustlé a v podrobě veliké postavené jsou, tou příčinou i křesťanských lidí v těch zemích se podnes zdržujících bíd a strastí skrze lítost a žalost křesťanskou jako čitedlní byli, jim božského požehnání a ochrany žádali, i samých sebe a vlasti naší litovali, tak abychom k svatému pokání jedni druhých ponoukajíce tím žádostivěji a zmužileji s pomocí Boží takové síle nepřátelské odpírali a ji od nás daleko zapuditi mohli. ... Všemohoucí Pán Bůh račiž to z své pouhé milosti dáti, aby touto mou prací mnohá srdce vzbuzena aneb ponuknuta byla v kterýchkoli z těch ode mne přivedených příčinách, tak aby se, jakž na pobožné křesťany náleží, chovati i opravdověji ve všem dobrém setrvati mohli. Amen.“ (HARANT [BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ] 2017, s. 26/I)

⁶ „Poněvadž jest umysl můj takový, abych svým dobrým panům a přátelům to k vůli učinil a své milé vlasti posloužil, na tom dosti mám“ (HARANT [BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ] 2017, s. 10/II).

⁷ „Authores, kteříž se se mnou v vypravování věcí v této knize obsažených srovnávají, jsou tito“ (HARANT [BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ] 2017, s. 368–398/II).

Proměny cituje třikrát, ani jednou se nejedná o citát, zato pokaždé uvádí vedle Ovidiova jména název díla (jak je Harantovým zvykem, obojí různě zkrácené) a číslo knihy. Dvakrát jde o správnou bibliografickou citaci, jednou o údaj nesprávný. Nesprávný odkaz uvádí Harant při popisu pověstné zahrady krále Fajáků Alkinooa, jehož království bývalo umístováno na ostrov Kerkýra (Korfu), který Harant spatřil z lodi cestou do Svaté země (ale nenavštívil):

„Ostrov *Corfu*... Zemi má urodnou a za starodávna skrze zahradu, *hortus Alcinoi* jménem, vznešenou. *Ovidius metamorp.* 2. praví, že jest od vína, medu, soli i ovoce všelijakého hojná, a to tím fortelem, že všudy po polích štěpoví rozličného dosti má, kteréž urody stíní, a tak oboje dochází. Nebo velikým horkem všecko by uschlo, dříve než by k dozrání přišlo.“⁸

Podrobný popis zahrady se nachází v *Odysseii* VII,112–132,⁹ v rámci *Proměň* najdeme pasáž nejbližší zmíněné charakteristice zahrady jedině ve 13. knize, verše 719–720: *Proxima Phaeacum felicibus obsita pomis / rura petunt*.¹⁰ Alkinoova zahrada se objevuje ještě v *Láskách (Amores)* I,10,56: *praebeat Alcinoi poma benignus ager*.¹¹ Takto podrobný popis zahrady se každopádně nevyskytuje v žádném Ovidiově díle. Nejspíše tedy jde o informaci převzatou z nějakého pozdějšího díla, neznámo, zda spolu se scestnou citací (na 2. knihu *Proměň* Harant odkazuje ještě jednou, viz níže).

Další odkazy na *Proměny* jsou správné. Na s. 425/I na *Proměny* Harant odkazuje v souvislosti s drahokamy, které se mají nacházet ve vodě řeky Eufratu:

⁸ HARANT (BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ) 2017, s. 99/I.

⁹ „Za domem prostírá se – hned za vraty – vladařův sad, měřící čtyři jitra; je obehán se všech stran plotem. Rostou v něm vysoké stromy s hojností plodů, hustě, hrušně, jablka granátová a jabloně s těžkými plody a sladké fíky a olivy bujné. Ovoce neopadáva a stále zraje v zimě i v létě, po celý rok; jemný západní vítr věje a dává se rozvíjet květům a dozrávat plodům. Po hrušce zraje hruška a za jablkem zas jablko zraje, za hrozнем hrozen, za fíkem fík. I vinice táhne se sadem, přeurodná. Část její na výsluní je v rovině zcela, tam slunečním zářem hrozny se praží, když na jiném konci nastává vinobraní, a jinde již lisují šťávu. Kyselá zrnka jsou jinde, sotvaže opadal květ, pod nimi vespod se modrá však dozrávající réva. Za vinicí jsou záhony přerůzné zeleniny, pečlivě vzdělávané, jež celý rok bujně roste. Dva prameny vyvěrají tam na sadě vladařově; jeden protéká zahradou celou, druhý se prýští pod vraty dvora a teče k samému paláci Alkinoovu; tam občané čerpají vodu“ (HOMÉR [ŠRÁMEK] 1940, s. 85).

¹⁰ „Poté k faiácké zemi se plavili, ovocem štěpným / poseté“ (OVIDIUS [STIEBITZ] 1958, s. 401).

¹¹ „Bohaté sady / Alkinoovy at vám poskytnou ovoce dost“ (OVIDIUS [MERTLÍK] 1969, s. 46).

„Řeky armenské.¹² Řeky má slavné, jako jest *Euphrates*, v Písmích svatých známá řeka, *Ararath* židovsky, turecky *Frat* nazvaná, kterážto skrze roviny *Armeniae* tok svůj májíc, je na způsob *Nilu*, egyptské řeky, svým rozvodněním hnojí a zavlažuje, že bez orání a zdělání, toliko samým vrhnutím do země obilí zrůst hojný vydává. V vodě pak znamenité drahé kamení, jako turkusy, *smaragdy* a jiné se nacházejí, *Plinius lib. 18. c. 15. 16., Ovidi. met. lib. 2., Propert. lib. 2., Dionisius.*“

Ovidius v 2. knize *Proměň* v báji o Faëthontovi mluví o smaragdy zářícím trůnu boha Héliá: *purpurea velatus veste sedebat / in solio Phoebus claris lucente smaragdis.*¹³

Třetí odkaz na *Proměny* se nachází v druhém dílu cestopisu na s. 33 v rámci referátu o ústích řeky Nilu do moře:

„Egyptští těchto časův nejmenují nežli dotčené dva jmény obzvláštními, totiž *Pelusiacum*, kterýž teče při straně východní a Damiáty, *Garbie* a *Canopicum*, kterýž teče při straně polední a Alexandrii, nazývají *Scharguie*, pro rozdíl spěšný ve všelijakých potřebách. *Propert. lib. 2., Ovid. met. lib. 5., Claud. in Ruff. lib. 1., Paling. leone, Vir. 6. Aeneid.,* ti všickni připomínají sedm pramenů řeky Nilu.“

Sedmiramenný Nil a sedm nilských ústí jsou zmíněny v 5. knize Ovidiových *Proměň* ve verších 187–188 (*at Nileus, qui se genitum septemplace Nilo / ementitus erat, clipeo quoque flumina septem argento partim, partim caelaverat auro*) a verších 323–324 (*donec fessos Aegyptia tellus / ceperit et septem discretus in ostia Nilus*).¹⁴

Aluzi na závěrečné verše z *Proměň* navíc nalezneme v dedikační básni, kterou Harantovi věnoval dvorní lékař císaře Rudolfa II. a autor lékařských pojednání Gottfried Steegh:¹⁵

¹² Marginálie.

¹³ *Ov. met. II,24.* „Tam Sól, jsa nachovým zahalen rouchem, / seděl na stolci svém, jenž jasnými smaragdy svítíl“ (OVIDIUS [STIEBITZ] 1958, s. 42).

¹⁴ „Neileus však, jenž sám si kdys vybájl, že mu byl otcem / sedmiramenný Níl – a také si sedmero proudů / na štít vytepat dal, ty ve zlatě, jiné pak v stříbře“ (OVIDIUS [STIEBITZ] 1958, s. 141); „až se jich znavených všech pak ujala vládně / egyptská země a Níl, jenž v sedmero ústí se štěpí“ (tamtéž, s. 146).

¹⁵ Godefridus Steegh (1550–1609). „*Commendatio authoris cum felici imprecatione*“ (HARANT [BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ] 2017, s. 12–13/1).

*Dum feret illa dies, quae tandem corporis huius
ius habet, ut certi spacium tibi finiat aevi,
opto, Deum videas, cuius vestigia tantis
visisti impensis, sudore, labore, periculis,
in terris semper tua laus et scripta manebunt.
Teque decus patriae dehinc tota Bohemia dicet
gaudebisque absens hoc posteritatis honore.*¹⁶

Ovidiova verze se nachází v 15. knize *Proměň*, verše 873–874 (resp. 879), které zde pro srovnání rovněž uvedme:

*Cum volet illa dies, quae nil nisi corporis huius
ius habet, incerti spatium mihi finiat aevi:
parte tamen meliore mei super alta perennis
astra ferar nomenque erit indelebile nostrum,
quaque patet domitis Romana potentia terris,
ore legar populi perque omnia saecula fama,
si quid habent veri vatum praesagia, vivam.*¹⁷

Po jednom odkazu věnoval Harant *Kalendáři* a *Umění milovat*.

Z *Kalendáře* odkazuje přesně na 6. knihu,¹⁸ odkud převzal citát o tzv. strigách, nočních ptáčích, jakýchsi upírech, příbuzných harpyjí, před nimiž měla v Římě chránit děti bohyně Cardea.¹⁹ Tyto bájně strigy jsou podle Ovidia buď původem ptáci, anebo kouzly proměněné stařeny-čarodějnice útočící v noci na kojence: sají jim z hrudi krev a místo ní je „kojí“ vlastním

¹⁶ „Až přijde onen den, jenž toliko má moc nad tímto tělem, / aby ukončil tobě vymezený čas žití, / přeji ti, abys spatřil Boha, jehož šlépěje jsi s takovými / oběťmi, úsilím, námahou a nebezpečím sledoval. / Na zemi přetrvá tvá sláva i tvé spisy. / Jako okrasu vlasti tě pak bude velebít celá česká země / a ty se budeš, ač nepřítomen, z té pocty od potomstva radovat.“ (překlad M. M.)

¹⁷ „Onen den, jenž na tělo mé má toliko právo, / nechať si ukončí, až bude chtít, můj nejistý život: / lepší mé bytosti část se vysoko nad hvězdy vznese / na věčný čas, i bude mé jméno nezničitelné! / Po širším světě, jenž moci je podroben římské, / národ bude mě číst, a nejsou-li předtuchy pěvců / klamně, budu já žít svou pověstí po všechny věky.“ (OVIDIUS [STIEBITZ] 1958, s. 477)

¹⁸ Myšleno *Ov. fast.* VI,137–140, 1. června.

¹⁹ Ochránkyň veřejí, u Ovidia s ní ztotožněna Carna, ochránkyň tělesných orgánů (GEORGES 2013, s. v. *Cardea* a *Carna*).

jedovatým mlékem.²⁰ Harant s nimi však ztotožňuje ptáka zvaného „kozydojka“, o němž se věřilo, že v noci saje mléko koz, což je ovšem lelek (kozodoj, latinsky *caprimulgus*, německy *Ziegenmelker*): ve dne sedí na zemi nebo přimknutý podélně k větví a díky svému zbarvení je takřka neviditelný; potravu loví za soumraku a pozdě večer se také projevuje cvrčivými zvuky, připomínajícími zvuky žab.²¹ „Kozydojka“ žila na Krétě, kterou Harant navštívil cestou do Svaté země (na Krétě se vyskytuje lelek lesní, *Caprimulgus europaeus*):

„Nachází se v témž ostrovu pokolení z ptactva, jménem latinským *caprimulgus*, kozydojka, u velikosti žežulky u nás, kterýžto pták nočním časem kozy a ovce na poli dojí a s velikou škodou sedlákův mléko vytahuje a žere, bystře se uměje buď k stojícímu aneb ležícímu dobytku připojiti. O tom ptáku i staří psali, jako mezi jinými vůbec známý *Ovidius 6. pastorum*.

*Carpere dicuntur lactantia²² viscera rostris
et plenum poto sanguine guttur habent,
est illis strigibus nomen; sed nominis huius
causa, quod horrenda stridere nocte solent.*

To jest: Rozprávějí o ních, že děti kojné klibají a z nich jejich krev ssou. Jmenují se v latinském jazyku *striges* (jako by řekl vrzavky), protože času nočního hrozně a strašlivě vrzají.²³

Harant nejen že znal, ale i cituje Ovidiovu kontroverzní didaktickou báseň *Umění milovat*. Třebaže v cestopisu mnohokrát odsuzuje příklady

²⁰ V případě, že by šlo o skutečné živočichy, mohlo by se snad jednat o nějaký druh z podčeledi upíří. Srov. PLIN. *nat.* XI,95,232; GEORGES 2013, s. v. *strix*, *igis*, f.

²¹ Viz např. <https://www.hbw.com/ibc/species/55209/sounds>. SAUER 1995, s. 126.

²² Správně *lactentia* (OVIDIUS [ALTON – WORMELL – COURTNEY] 1997).

²³ HARANT (BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ) 2017, s. 117–118/I. Ovidius o strigách v překladu I. Bureše: „Žijí hltaví ptáci, ne ti, již Fíneův jícen / o jídlo olupovali, od nichž však mají svůj rod. / Mají velikou hlavu, zrak vyboulen, zobáky vhodné / k lupu, šedivé peří, na nohou zahnutý dráp. / Létají v noci a dychtí se zmocnit kojenců matek, / rozdrárou tělůčka dětí, z kolébky vezmou-li je. / Tak prý zobáky klovou a trhají útroby vlhké, / až tou vypitou krví zcela si naplní chřtán. / Upíří slují ti ptáci, a důvod, proč upíří slují, / ten jest, že strašlivě v noci syčí a upíjí krev. / Buďte se rodí ti ptáci neb vznikají kouzelnou písní, / čarovná říkadla Marsů dravce ty udělá z bab (OVIDIUS [BUREŠ – MERTLÍK] 1966, s. 146).

nemravnosti u starověkých pohanů (pederastie na Krétě,²⁴ nemravný kult bohyně Afrodity s chrámovou prostitucí a nemravné ženy na Kypru,²⁵ nemravné turecké ženy v lázních²⁶), neváhá na s. 151/I umístit přesný odkaz na toto nemravné dílo pohanské antiky *par excellence*. Umístit jej navíc do pasáže popisující pro křesťanské poutníky památný okamžik vstupu na půdu Svaté země v přístavu Jafa.²⁷ Ovšem báje o Andromedě, kvůli níž na báseň odkazuje, patřila zjevně k základním údajům, které bylo třeba u lokality zmínit – vždyť ji v této souvislosti uvádí už Harantem ceněný církevní Otec Jeroným.²⁸ Harant báji podrobně popisuje hned poté, co s odkazem na biblické knihy, topografickou příručku sv. Jeronýma *De situ et nominibus locorum Hebraicorum* a *Přírodovědu* Plinia Staršího²⁹ shrnul nejstarší dějiny přístavu Jafy:

„A ten port za času Machabejských pro jeho příležitost nejednou od jedné i druhé strany opanován byl, 1. *Maccab. 10. 12. 13. 14.*, a tu od Jafenských do 200 židů ztopeno bylo. 2. *Maccab. 12.* Při něm, jakž *poetae*,

²⁴ „... takže se tu často nejednomu k ledačemus zlému příčina dává, zvláště od těch nebohých žen, kterýchžto muži sobě pacholata sodomářská chovají, jsouce ony bez toho velice a nad jiné chlipné. Jakož pak toho hříchu velikost a mnohé obecenství při téměř lidu nejedni po městech špitálové svědčí, kteříž plní sou nemocných, pokazených a tím hříchem zohavených pacholat...“ (HARANT [BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ] 2017, s. 112–113/I).

²⁵ „*Valerius Max. lib. 9. c. 1., Plutarchus de dignos. adulat., Athen. lib. 6. c. 6.* píší, že v něm ženské pohlaví tak povolné a oulislé bývalo, až i cizím paním a kralovným služic v fraucimorích, když na vozy aneb koně sedati chtěly, před ně na zem se kladly, aby po nich nahoru co po stupních vstoupaly, od čehož také tehďáž *scalulae*, totiž schůdky, nazývány byly.“ (HARANT [BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ] 2017, s. 130–131/I).

²⁶ „Do obecních lázní obzvláště rády chodívají a tam často v houfích se scházívaly, aby jedna druhou odrbávala a myla, a takž vespolek v libých rozkošech oplývají, že když druhdy zvědí, v které lázni neb ulici pěkná osoba, buď že ona panna neb žena jest, pro tu naschvál jako jiné feny lezou a zdaleka do lázně půjdou, aby se na ni podívaly a jí, mohou-li, posluhovaly, nejináč jí na službu hledíce, než jako by mužské pohlaví byly; jakověž ženy k pohlaví svému zapálené a chlipné vypisují Suidas a Martialis, jmenujice je *tribades*.“ (HARANT [BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ] 2017, s. 189/II; Harantův pobyt v Káhiře)

²⁷ Viz marginálii „Vystoupení poutníkův na zemi Svatou“ (s. 150/I).

²⁸ Komentář k proroku Jonášovi 1,3 (*PL* 25,1123A; Harant na něj zběžně odkazuje na téže s. 151/I: „*Ion. 1. et ibi Hieronymus*“).

²⁹ „*Plinius lib. 5.*“, myšleno *PLIN. nat. V,14,69 a V,34,128*, kde se ale také objevuje Andromeda u Jafy.

zvláště *Ovidius de art. aman. lib. 1., Solinus*,³⁰ smejšleli, na jedné skále v moři ona krásná panna Andromeda, dcera královská, z závidy matky své, aneb jakž někteří chtějí, pro pýchu matky, ukradená, zavezená a obzvláště za ruce i nohy ukovaná byla, aby tehďaz od potvory mořské sežrána býti mohla, kdež potom Perseus král, kterýž tudy jel a o tom ukrutném skutku slyšel, ji vysvobodil a sobě za manželku pojal.“

V dotyčné 1. knize Ovidiovy básně se nachází pouze letmý odkaz na báji: *Andromedan Perseus nigris portarit ab Indis*.³¹

V Harantově „seznamu použitých pramenů a literatury“ (s. 368–398/II) jsou oproti jeho častému nešvaru uvedena všechna v cestopisu citovaná Ovidiova díla. Jakkoliv Harant často do seznamu vkládal názvy děl v přesné podobě, v jaké se vyskytují v cestopisu, dokonce dvakrát i s útržkem názvu díla, které je uvedeno v řetězci citací na předcházejícím místě,³² v Ovidiově případě ani nedodrží pořadí, v jakém se díla objevují v cestopisu, ani nepoužívá stejné zkratky/formy názvů.³³

Pro Haranta je charakteristické, že jakkoliv jednoznačně odsuzuje některé domnělé nebo skutečné mravní výstřelky starověkého světa, starých autorů si váží. Takto například oceňuje Plinia Staršího a Flavia Iosepha: „*Strabo* a jiní jináče pokládají, ale já na těchto dvou starých a pilných autořích přestávám“.³⁴ O jeho přístupu ke zdrojům vůbec dobře vypovídá poznámka z předmluvy prvního dílu: „K tomu staré jest přísloví, že není tak zlá a ničemná knížka, aby v ní něco dobrého nebylo“.³⁵ Proto nepřekvapí, že se ani v případě Ovidia nedočkáme jakéhokoliv mravního komentáře nebo

³⁰ SOL. 34,2 (ed. Th. Mommsen 1895; Gaius Iulius Solinus, kompilace *Collectanea rerum memorabilium*, asi 2. pol. 3. st.).

³¹ OV. *ars* I,53. „Nechať si Perseus přivez svou manželku od tmavých Indů“ (OVIDIUS [MERTLÍK] 1969, s. 252).

³² „[*Breiden. 14.*] *Iulii, Paschas.*“; „[*Budaeus annot.*] *Pand., Lazare d[e] Baij*“ (HARANT [BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ] 2017, s. 384 a 389/II, písmena I a P).

³³ „*Ovidius fasto., de arte amandi, metamorph.*“ (HARANT [BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ] 2017, s. 389/II)

³⁴ HARANT (BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ) 2017, s. 267/I. Odhlédněme zde od toho, že jsou Plinius Starší (23/24–79) a Flavius Iosephus (37/38 – po 100) mladší než Strabón (64 př. Kr. – 19).

³⁵ HARANT (BOČKOVÁ – MELOUNOVÁ) 2017, s. 25/I.

dokonce odsudku.³⁶ Na rozdíl třeba od bratrského kněze a humanisty Jana Blahoslava (1523–1571), který uvádí citát z Ovidiova *Kalendáře* ve spisku *Naučení potřebná těm, kteříž písně skládati chtějí*³⁷ takto:

„Pro takové nepobožné lidi já nechtěl bych pracovati, aniž jim toho jest potřebí. Nebo k marnostem samo přirození člověka klapotá, svět má hojnost příkladů a pomoci k tomu, a Satan takové sám cvičí a jim přišeptává, coby kde a jak dělati měli. Jakož o tom onen *Naso*, výborný Satanova díla mistr, pěkně napsal řka:

*Est Deus in nobis, agitante calescimus illo,
impetus hic sacrae semina mentis habet.*³⁸

Pozahříval ho Sataš a vtip mu zvostřoval, aby taková *carmina* jímavá a pronikavá o věcech frejírských strojil, jimižby potom mládence jako čihař na lepké vějice sýkory lupal.“

Podobně o něco starší humanista Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (asi 1461–1510), který humanistická studia považoval za svou slabost a jiným radil, aby zanechali četby antických autorů, zejména právě Ovidia a Tibulla.³⁹ Také Komenský v latinské verzi své *Didaktiky* (tiskem 1656/7) uvádí „varovný výčet klasiků“:⁴⁰ *jocularis Plautus, lascivus Catullus, impurus Ovidius, impius Dei irrisor Lucianus, obscaenus Martialis aliique.*

³⁶ K Harantovým pokusům o vědecký přístup viz také v jiném kontextu poznámku Marie Koldinské (Harant v Benátkách): „Rovněž při návštěvách benátských kostelů ... naslouchal duchovní hudbě. Jeho pozornosti neunikly varhany ani umění zpěváků na kůru... S odstupem času popisoval věcnými slovy jejich interiéry a všimal si atraktivních kuriozit. To nebyly věty hluboce přesvědčeného katolíka, uchváceného rodič se barokní zbožností, s jejímiž projevy se mohl v Itálii setkávat na každém kroku. Právě naopak – ke čtenáři zde v jednoznačně nadkonfesijním tónu promlouval humanisticky vzdělaný intelektuál, který sice dovedl ocenit krásu, vznešenost a pamětihodnost historických staveb, ale k vypjaté exaltovanosti svých italských souvěrců zůstával hluchý a slepý.“ (KOLDINSKÁ 2004, s. 69).

³⁷ Doplněk *Musiky* ve 2. vydání z roku 1569. „Předmluva k čtenáři“ (BLAHOŠLAV [VÁŠA] 1949, s. 114–115).

³⁸ *Ov. fast.* VI,5–6. „Bůh však spočívá v nás, když on nás podnítí, planem: / sémě posvátné myslí v sobě to nadšení má.“ (OVIDIUS [BUREŠ – MERTLÍK] 1966, s. 142).

³⁹ VARCL 1978, s. 224.

⁴⁰ Kap. 25, odst. 10; VARCL 1978, s. 263.

Formální stránka ovidiovských citací

Ve způsobu zpracování ovidiovských citací a citátů do textu cestopisu se odrážejí některé Harantovy běžné postupy při práci s prameny a literaturou, ukazující na Harantovo humanistické založení.⁴¹ Dílo patří k vrcholným projevům českého proudu renesančních cestopisů, které jsou ve srovnání s těmi středověkými charakteristické akcentováním informativní funkce.⁴² Také Harant se snažil pro čtenáře vytvořit podrobný a hlavně poučený výklad k jednotlivým navštíveným lokalitám, kvůli čemuž pro něj bylo důležité, aby předkládané informace byly vždy podloženy co nejširším spektrem zdrojů. Harant proto neodděluje díla autorů pohanských a křesťanských: ve výkladu o dějinách a památných událostech spojených s městem Jafou (s. 151/I) stojí vedle sebe biblické knihy, Plinius Starší, sv. Jeroným, Ovidius a Solinus.

Kombinuje autory staré i moderní: když vypisuje názvy sedmi starověkých ramen Nilu (s. 33/II), argumentuje díly římských básníků (Vergilius, *Aeneis*; Propertius, elegie; Ovidius, *Proměny*; Claudius Claudianus, útočná báseň *Proti Rufinovi*) a k nim přidává didaktickou báseň *Zodiacus vitae* humanisty 16. století Marcella Palingenia Stellata.⁴³

Neomezuje se nikdy na práce, které jsou nejvíce relevantní k danému tématu, neboť literární žánr pro jeho účely není důležitý, podstatné je uvést co nejvíce dokladů pro konkrétní tvrzení nebo skutečnost: v pasáži o přírodních podmínkách Arménie (s. 425/I) tak odkazuje na Ovidiovu mytologickou báseň *Proměny* i jednu z Propertiových milostných elegií a spolu s nimi se objevují k tématu mnohem vhodnější *Přírodověda* Plinia Staršího a didaktická báseň alexandrijského autora Dionýsia Periégéta *Popis světa*.⁴⁴

Jak se ukazuje na více místech cestopisu, pro to, aby bylo dílo citováno, stačí, aby obsahovalo pouhou zmínku o dané lokalitě, osobnosti, přírodně nebo předmětu: tak i v *Proměnách* II,24 je smaragd zmíněn ve zcela jiné souvislosti, než v jaké o něm píše Harant (s. 425/I; podobně i v myšlené

⁴¹ Podrobný rozbor humanistických prvků v cestopisu KROUPOVÁ 1952–1953.

⁴² PETRŮ 1995, s. 128. PETRŮ 1984, s. 102, zařazuje Harantův cestopis k rodící se literatuře faktu.

⁴³ Asi Pier Angelo Manzoli (asi 1500 – před 1551). Viz PALUMBO 2007.

⁴⁴ *Οἰκουμένης περιήγησις*, lat. *Orbis descriptio* (1. pol. 2. st.). Myšlen DION. PER. 1012.

Propertiově elegii).⁴⁵ O smaragdech v souvislosti s Babylónií se píše jediné v básni Dionýsia Periégéta,⁴⁶ citované Harantem jako poslední jen jménem autora.⁴⁷ Odkaz na 18. knihu Pliniovy *Přírodovědy* se naopak týká pouze první části odstavce, zmiňující rozvodňování Eufratu a Tigridu ve srovnání s Nilem.⁴⁸

Vůbec v podivuhodném kontextu se vyskytuje citace básně *Umění milovat*, jak bylo popsáno výše.

Humanistickou učenost cestopisu a Harantův důraz na množství a rozmanitost citovaných autorit je třeba ocenit i v kontextu toho, co víme o jeho vzdělání a životě. Harant nepodnikl pro aristokraty své doby typickou kaválrskou cestu, nestudoval v cizině, jedinou příležitostí pro hlubší vzdělání mu poskytl pobyt na dvoře arciknížete Ferdinanda II. Tyrolského na zámku Ambras u Innsbrucku (1576–1584), kde se ovšem, jak se na mladého aristokrata slušelo, nemohl věnovat pouze duševnímu studiu.⁴⁹ V pozdějších letech tak nutně muselo dojít i na samostudium, což jen podtrhuje obraz Haranta jako všestranného a činorodého, vskutku renesančního aristokrata: byl vojákem (v l. 1593–1597 se účastnil habsburské války proti Turkům v Uhrách), politikem (dlouhodobě působil ve službách císaře Rudolfa II. a nešťastně se zapletl za stavovské vzpoury) i hudebním skladatelem (jak svědčí též notový zápis moteta složeného ve Svaté zemi na konci 1. dílu cestopisu).

⁴⁵ PROP. II,16,43, smaragd a úplatnost Propertiovy milenky Cynthie.

⁴⁶ Podobný případ v cestopisu na s. 430/I: „Potom toho náboženství jsou *Curti* aneb *Carduci*, před lety *Mesopotaminenses* nazvaní, ti mají zemi svou mezi řekami *Tygris* a *Eufrates*, *Tac. lib. 5.*, *Dionysius*, a s assyrským královstvím mezují.“ Bibliografická citace nejspíš odkazuje jen k poznámce o Mezopotámii jako území mezi Eufratem a Tigridem v *Tac. ann. VI,37,3* a verších 992–993 v Dionýsiově *Popisu světa*.

⁴⁷ Odkazů na báseň je v cestopisu pět, autor je vždy citován pouze jménem a vždy lze dané informace dohledat; nechybí ani v seznamu zdrojů na konci, kde je možná dokonce zaznamenán dvakrát, jako „*Dionysius poeta*“ a snad i „*Dionysius hist.*“, protože žádný historik jménem Dionýsios se v cestopisu nevyskytuje. Nelze určit, zda odkazy na Dionýsia Periégéta Harant odněkud přebíral nebo s básní pracoval, v Harantově době byl k dispozici i soudobý latinský básnický překlad, který vyšel spolu s Eustathiovým komentářem, přeložil Abel Matthieu (Sieur des Moistardières): DIONYSIUS ALEXANDRINUS 1556.

⁴⁸ Mysleno PLIN. *nat. XVIII,45,162* a *XVIII,47,170*.

⁴⁹ K ambraské epizodě Harantova života podrobně KOLDINSKÁ 2004, s. 30–45.

Ovidius a jiní (pohanští) římské básníci v cestopisu

Díla Publia Ovidia Nasona patří k nejvíce v cestopisu zastoupeným římským básníkům pohanského věku: svými pěti výskyty se řadí na třetí místo hned za Marka Annaea Lucana (8 odkazů, epos *Bellum civile / Pharsalia*) a Publia Vergilia Marona (7 odkazů, *Aeneis*). Harant zná a jednu cituje také komentáře Maura Servia Honorata.⁵⁰ V případě děl dalších básníků se už jedná o jednu nebo dvě citace. Dvakrát cituje Sexta Propertia (elegie z 2. knihy, s. 425/I, s. 33/II), epigramatika Marka Valeria Martiala (s. 77/I, 189/II), dvakrát zmiňuje Gaia Valeria Flacca (s. 80/I,⁵¹ s. 367/I jako autora básně o Argonautech), dvakrát cituje Claudia Claudiana (invektivu *In Rufinum*, s. 411/I, 33/II). Jednou odkazuje na Quinta Ennia (prostřednictvím neuvedeného Serviova komentáře k *Aeneidě* I,741, s. 226/II),⁵² Tita Lucretia Cara (6. kniha, myšlena básně *De rerum natura*, s. 230/II), Quinta Horatia Flacca (citovány verše z *Epistulae* II,1,93–97, s. 412/I), Albia Tibulla (tibullovský panegyrik na Messallu, s. 433/I), Silia Italica (myšlen epos *Punica*, s. 411/I) a Publia Papinia Statia (*Thebais*, s. 411/I).⁵³ V seznamu zdrojů je pak navíc jmenován „*Persius*“ (s. 391/II), v cestopisu ale nikde satirik Aules Persius Flaccus nefiguruje (není to jediný případ uvedení pramene, který se v cestopisu jinak necituje).⁵⁴ Ovidiovi mezi jmenovanými básníky patří přední místo v tom ohledu, že Harant zná tři jeho díla.

Co se týče otázky, zda s citovanými Ovidiovými díly Harant skutečně pracoval, anebo odkazy přebíral od pozdějších autorů, z hlediska formální stránky citací vše nasvědčuje tomu, že se jedná o citace/citáty primární. U všech uvádí bibliografickou citaci se jménem autora i názvem díla a číslem knihy a až na jeden případ (2. kn. *Proměň* zřejmě místo 13. kn.) jsou citace správné, z *Kalendáře* navíc cituje několik veršů, také ve správném znění. Vzhledem k jeho práci se zdroji je však na místě opatrnost. Ani

⁵⁰ K *Aeneidě* a *Zpěvům rolnickým*, uvádí jen Serviovo jméno (s. 226/II).

⁵¹ „*Caius Valerius Flaccus*, vznešený poeta, za císaře *Vespesiana* a *Tita* živ byl, psal *carmina*, kteréž posavad v školách mládeži předkládati všudy obyčej jest, byl též rodič paduanský.“

⁵² Informace, že Ennius nazývá řeku Nil *Melo*.

⁵³ Uvádí zkromolené jméno: „*Statut. Theb. lib. 1. et 7.*“ a v seznamu zdrojů dokonce „*Thebanor. Statut.*“ (s. 396/II).

⁵⁴ Viz s. 374/II „*Carion chron.*“ – *Chronica* Johanna Cariona (1499–1537).

podrobná a přesná bibliografická citace totiž nemusí dokazovat, že se jedná o odkaz primární.⁵⁵

Závěr

Dalo by se říci, že k Ovidiovu dílu přistupuje Kryštof Harant ryze vědecky, *sine ira et studio*, mravně nehodnotí básníka ani jeho díla. Ovidius je charakterizován jako jeden ze „starých“, „vůbec známý“ (s. 118/I) a obecně jako „poeta“ (s. 151/I). Harant se nezmiňuje o básnickové osobnosti a jeho osudech, Ovidius je pro něj pouze jednou z citačních autorit, na rozdíl od jiných starověkých autorů, jako např. Cicerona nebo sv. Jeronýma a dalších církevních Otců, kteří v cestopisu vystupují i jako historické osobnosti, a to díky spojení s místy, která Harant navštívil nebo o nich slyšel/četl.⁵⁶ Ovidiovými díly Harant argumentuje téměř výhradně v pasážích věnovaných geografii nebo přírodovědě, pracuje tedy s nimi stejným způsobem, jako s jinými svými autoritami, jejichž výběr pro danou pasáž se neohlíží na žánr/typ literárního díla. V Harantově korpusu citovaných římských pohanských básníků patří Ovidiovi čestné místo, Harant zná tři z jeho děl a cituje je v rámci této skupiny autorit poměrně často. S ohledem na podrobnost a povětšinou i správnost bibliografických citací (a bezesporu i na dostupnost Ovidiových děl)⁵⁷ je dobře možné, že s uváděnými Ovidiovými díly přímo pracoval a nepřebíral informace s odkazy z dobových učených prací nebo z jiných děl, jako to činil u některých jiných starověkých autorů.⁵⁸ Vzhledem k absenci informací o Harantově knižním zázemí to však nelze dokázat s naprostou jistotou.⁵⁹

⁵⁵ Viz MELOUNOVÁ 2017a.

⁵⁶ Údajný hrob Cicerona a „manželky jeho Antoniae“ v klášteře na ostrově Zakynthu (s. 101/I), Ciceronovy dopisy čtené ve školách (s. 97/I); k Jeronýmovi viz MELOUNOVÁ 2017b.

⁵⁷ Už v 11. století se dostávají do školní četby (VARCL 1978, s. 21).

⁵⁸ Srov. např. řady autorit, jejichž jména a názory přebírá z *Historické knihovny* Diodóra Sicilského na s. 19/I a 227–230/II.

⁵⁹ O obsahu Harantovy knihovny nevíme téměř nic, soupis pořízený pro královskou komoru po Harantově zatčení r. 1621 a 1622 na hradě Pecka se zdá příliš stručný na to, aby zahrnoval kompletní Harantův knižní fond (seznam knih v „zelené almaře“ ve sklepech, RYBIČKA 1858, s. 39). Větší množství knih se mohlo nalézat v jeho domě v Praze, odkud se však žádný soupis

Literatura

Prameny a překlady pramenů

BLAHOŠLAV, Jan. *Pochodně zažžená. Výbor z díla*. Uspořádal Pavel VÁŠA. Praha: Jan Laichter 1949.

DIONYSII ALEXANDRINI *opus de situ orbis cum commentariis Eustathii, Thessalonices archiepiscopi, Abele Matthaeo, iuriconsulto, interprete*. Parisiis: apud Poncetum 1556.

HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof. *Putování aneb Cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země jüdské a dále do Egypta a velikého města Kairu*. I-II. Edd. Hana BOČKOVÁ – Markéta MELOUNOVÁ. Praha – Brno:

Nadační fond Česká knižnice – Ústav pro českou literaturu AV ČR – Host 2017.

HOMÉR. *Odyseia*. Přeložil Vladimír ŠRÁMEK. Praha: Evropský literární klub 1940.

OVIDIUS NASO, Publius. *Kalendář. Žalozpěvy. Listy z Pontu*. Přeložili Ivan BUREŠ – Rudolf MERTLÍK. Praha: Odeon 1966.

OVIDIUS NASO, Publius. *O lásce a milování*. Přeložil Rudolf MERTLÍK. Praha: Svoboda 1969.

OVIDIUS NASO, Publius. *Proměny*. Přeložil Ferdinand STIEBITZ. Praha: SNKLHU 1958.

P. OVIDI NASONIS *Fastorum libri sex*. Edd. E. H. ALTON – D. E. W. WORMELL – E. COURTNEY. 4th ed. Stuttgart: Teubner 1997.

PL = Patrologiae cursus completus. Series Latina. Tomus XXV. Ed. Jacques-Paul MIGNE. Lutetiae Parisiorum: apud editorem 1845.

Sekundární literatura

BOČKOVÁ, Hana. Kryštof Harant a jeho cestopis. In HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof. *Putování aneb Cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země jüdské a dále do Egypta a velikého města Kairu*. II. Edd. Hana BOČKOVÁ – Markéta MELOUNOVÁ. Praha – Brno: Nadační fond Česká knižnice – Ústav pro českou literaturu AV ČR – Host 2017, s. 399–415.

GEORGES, Karl Ernst; BAIER, Thomas – DÄNZER, Tobias. *Der neue Georges. Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*. Auf der Grundlage der 8., verbesserten und vermehrten Auflage neu bearbeitet. Darmstadt: WBG 2013.

nedochoval, stejně tak nic nevíme o případných dalších fondech, které při psaní cestopisu mohl využívat (BOČKOVÁ 2017, s. 414–415).

- KOLDINSKÁ, Marie. *Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic. Cesta intelektuála k popraviti. Praha: Paseka 2004.*
- KROUPOVÁ, Libuše. *Humanistické prvky v Cestopise Kryštofa Haranta z Polžic. Disertační práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1952-1953.*
- MELOUNOVÁ, Markéta. Debtors and Decoctors in the Travelogue of Christopher Harant of Polžice and Bezdrůžice. Some Examples of How a Humanist Scholar Worked with Primary and Secondary Sources. *Acta Universitatis Carolinae, Philologica*, 2017, 2, s. 283–292.
- MELOUNOVÁ, Markéta. Svatý Jeroným jako pramen v cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrůžic. *Kulturne dejiny / Cultural History*, 2017, 8, Supplement, s. 63–76.
- PALUMBO, Margherita. Manzoli, Pier Angelo. In *Dizionario biografico degli Italiani*. Volume 69. 2007. Dostupné online na [http://www.treccani.it/enciclopedia/pier-angelo-manzoli_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/pier-angelo-manzoli_(Dizionario-Biografico)), cit. 20. 1. 2018.
- PETRŮ, Eduard. *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*. Ostrava: Profil 1984.
- PETRŮ, Eduard. Cesta jako klíčový motiv starších slovanských literatur. *Slavia*, 1995, 64, 1/2, s. 125–131.
- RYBIČKA, Antonín. Hrad Pecka a držitelé jeho r. 1620–1624. *Památky archaeologické a místopisné*, 1858, III, 1, s. 38–40.
- SAUER, Frieder. *Ptáci lesů, luk a polí*. Praha: Ikar 1995.
- VARCL, Ladislav a kol. *Antika a česká kultura*. Praha: Academia 1978.

Internetové zdroje

<https://www.hbw.com/ibc/species/55209/sounds> [cit. 20. 1. 2018]

Mgr. et Mgr. Markéta Melounová, Ph.D., Ústav klasických studií, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Arna Nováka 1, Brno, 602 00
marmel@mail.muni.cz

